

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

LEGAL NATURE OF THE RIGHT TO INHERIT IN INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Михайлів М.О., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена питанням правової природи права на спадкування в міжнародному приватному праві. На підставі аналізу цивільного законодавства держав зацентовано увагу на тому, що право на спадкування є одним із видів суб'єктивних прав учасників цивільних правовідносин та елементом цивільної правосдатності, виникнення якого пов'язане з часом відкриття спадщини. Право на спадкування як у спадкоємців за заповітом, так і у спадкоємців за законом виникає на підставі такого юридичного факту як смерть фізичної особи або оголошення її померлою та виникає в день відкриття спадщини.

Провівши аналіз законодавства та доктринальних підходів виокремлено ознаки, які характеризують право на спадкування та, як наслідок, запропоновано під правом на спадкування розуміти суб'єктивне право спадкоємців (елемент цивільної правосдатності), яке виникає у день відкриття спадщини у зв'язку із смертю спадкодавця або оголошення його померлим та може здійснюватися в межах строку на прийняття спадщини на умовах визначених законодавством шляхом вчинення правочинів (юридичних дій), спрямованих на прийняття спадщини або відмову від її прийняття.

В статті обґрунтовано, що право спадкодавця розпорядитися належним йому майном на випадок смерті шляхом визначення юридичної долі такого майна в заповіті і призначення спадкоємця не включається у право на спадкування та відноситься до речових прав. Тому видається за доцільне розрізнити за змістом два види абсолютно різних прав: «право на спадкування» та «право заповідача на розпорядження майном на випадок своєї смерті».

У статті звертається увага на колізійне регулювання виникнення та здійснення права на спадкування, зокрема питання переходу прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців, а також види прав та обов'язків, які не будуть переходити до спадкоємців будуть визначатися правом держави місця відкриття спадщини, а саме правом держави останнього постійного місця проживання спадкодавця на момент смерті, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був. Щодо нерухомого майна або майна, права на які підлягають державній реєстрації, то спадкування прав на таке майно буде здійснюватися виходячи із права держави місця знаходження такого майна або місця його реєстрації.

Ключові слова: спадкування, право на спадкування, здійснення права на спадкування, спадкодавець.

The article deals with the legal nature of the right to inherit in private international law. Based on the analysis of civil law, the emphasis is done on that the right to inherit is one of the subjective rights of participants in civil relations and an element of civil legal capacity, the development of which is associated with the opening of the inheritance. The right to inherit for both the testamentary heirs and the legal heirs arises on the basis of such a legal fact as the death of an individual or declaring him dead and arises on the day of the opening of the inheritance.

The analysis of the legislation and doctrinal approaches helped to define the features that characterize the right to inherit and, as a consequence, to propose the definition of the right to inherit as the subjective right of heirs (element of civil law capacity), which arises on the opening of the inheritance in connection with the death of the testator or declaring him dead and may be carried out within the period for acceptance of the inheritance under the conditions specified by law by committing transactions (legal actions) aimed at accepting the inheritance or refusing to accept it.

The article substantiates that the right of the testator to dispose the property that belongs to him in case of death by determining the legal share of such property in the will and appointment of the heir is not included in the right to inherit and refers to the property rights. Therefore, it seems appropriate to define two types of completely different rights: "the right to inherit" and "the testator's right to dispose property in case of his death".

The article draws attention to the conflict regulation of the appearance and fulfillment of the right to inherit, in particular the transfer of rights and obligations from the testator to the heirs, as well it defines the types of rights and obligations that will not be transferred to the heirs, which will be determined by the law of the state where the inheritance was opened, exactly the law of the state of the last permanent residence of the testator at the time of death, if the testator did not choose in the will the law of the state of which he was a citizen. With regard to immovable property or property, the rights to which are subject to state registration, the inheritance of rights to such property will be based on the law of the state of location of such property or place of its registration.

Key words: inheritance, right to inherit, exercise of the right to inherit, testator.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток приватних відносин та новелізація цивільного законодавства держав вказує на потребу перегляду та удосконалення чинного цивільного законодавства України, зокрема і правового регулювання питань права на спадкування. На сьогодні можемо спостерігати різний підхід в доктрині до розуміння права на спадкування та його правової природи. Більшість держав в законодавстві передбачає таке право та визначає момент з якого воно виникає, проте не розкриває зміст останнього, що, як наслідок, призводить до неоднозначного розуміння правової природи права на спадкування. З огляду на це дослідження питань правової природи права на спадкування в міжнародному приватному праві, є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані із правовою природою права на спадкування, досліджували такі вчені, як: В. В. Валах, Д. В. Горбась, М. М. Дякович, Ю. О. Заїка, О. О. Кармаза, Л. В. Коз-

ловська, Н. С. Кузнєцова, О. Є. Кухарев, О. П. Печений, З. В. Ромовська, А. А. Степанюк, О. О. Терехова, Є. О. Харитонов, С. Я. Фурса та ін. Проте на практиці ще залишається чимало питань, які потребують доктринальних досліджень і сьогодні.

Мета статті. Метою даного дослідження є аналіз національного законодавства України та іноземних держав щодо права на спадкування, виокремлення проблем у сфері правового регулювання відносин щодо здійснення права на спадкування та викладення власного бачення щодо вдосконалення механізмів їх правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Смерть фізичної особи, як юридичний факт слугує юридичною підставою правонаступництва прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців і, як наслідок, породжує у спадкоємців право на спадкування та можливість реалізації права на спадкування (здійснення права на спадкування). З огляду на

це важливим видається розмежовувати «право на спадкування» та «здійснення права на спадкування».

Право на спадкування є одним із видів суб'єктивних прав учасників цивільних правовідносин та елементом цивільної правоздатності. Виникнення цього права пов'язане з часом відкриття спадщини, яким є день смерті фізичної особи або день з якого вона оголошується померлою.

У відносинах з іноземним елементом відкриття спадщини пов'язують із правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був. Визначення останнього місця проживання спадкодавця буде впливати на вибір права, яке буде застосовним до міжнародного спадкування, зокрема питань: обсягу прав та обов'язків (складу спадщини), які будуть переходити у спосіб універсального правонаступництва від спадкодавця до спадкоємців; визначення кола спадкоємців; порядку здійснення спадкових прав; усунення від права на спадкування тощо.

В доктрині і до сьогодні тривають дискусії пов'язані із змістом права на спадкування. На думку З. В. Ромовської, право на спадкування складається з трьох самостійних управень: право прийняти спадщину, право не прийняти спадщину, право відмовитися від неї [9, с. 24]. Подібну позицію відстоює і В. В. Валах, яка зазначає, що прийняття спадщини та відмова від її прийняття – складові частини суб'єктивного права спадкування, що виступають його правомочностями та є певними діями, порядок і умови здійснення яких визначені чинним законодавством [1, с. 253–254].

Особливістю суб'єктивного права спадкування, як зазначає О. О. Терехова, є альтернатива правомочностей, які входять до нього. Зокрема спадкоємцю належить право на прийняття спадщини як єдиного цілого або відмову від її прийняття. Причому, право спадкоємця відмовитися від прийняття спадщини на користь інших осіб становить окрему правомочність, що входить до складу права на спадкування [10, с. 7]. Проте О. Є. Кухарев вважає, що право на прийняття спадщини та право на відмову від прийняття спадщини є самостійними суб'єктивними правами спадкоємців, а тому не має підстав розглядати їх як правомочності, елементи єдиного права на спадкування [7, с. 75].

На думку Л. В. Козловської, суб'єктивне право спадкування виникає незалежно від волі його суб'єкта-спадкоємця і може бути здійснено лише вчиненням правочину прийняття або відмови від спадщини. Вчиненням правочину прийняття спадщини відбувається спадкування як перехід прав і обов'язків, які складають спадщину, від спадкодавця до спадкоємців. Саме суб'єктивне право спадкування може розглядатися як повноваження на прийняття чи відмову від спадщини [6, с. 218].

На думку Є. О. Харитонова, «право на спадкування» може вживатися у декількох значеннях. По-перше, у найбільш загальному вигляді право на спадкування є елементом цивільної правоздатності. У такому сенсі воно належить усім суб'єктам цивільного права. По-друге, право на спадкування може вживатися у значенні «право (можливість) отримати спадок за заповітом». У цьому сенсі право на спадкування є елементом цивільної дієздатності (іноді його йменують «пасивна тестаментоздатність»). По-третє, право на спадкування може розглядатися як суб'єктивне право, яке виникає за наявності певних юридичних фактів: смерті особи або оголошення її померлою [12, с. 689].

В цивільних кодексах держав не розкривається зміст права на спадкування. В ст. 1223 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України) [11] передбачено, що таке право виникає у спадкоємців у день відкриття спадщини. Право на спадкування мають особи, визначені у заповіті. У разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоєм-

цями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування за законом одержують особи, визначені у статтях 1261–1265 цього Кодексу.

Вважаємо не зовсім коректно частину 2 статті 1223 ЦК України, в якій зазначено випадки, за наявності яких спадкоємці за законом одержують право на спадкування, оскільки ця частина суперечить ч. 3 цієї статті, в якій зазначено, що право на спадкування виникає у день відкриття спадщини. З огляду на це вважаємо, що як у спадкоємців за заповітом, так і у спадкоємців за законом право на спадкування виникає на підставі такого юридичного факту як смерть фізичної особи або оголошення її померлою та виникає в день відкриття спадщини. А здійснювати своє справу на спадкування за заповітом чи за законом спадкоємці можуть лише за наявності певних обставин. Зокрема, здійснювати право на спадкування за заповітом спадкоємці можуть у випадку наявності дійсного заповіту. Можливість здійснення права на спадкування спадкоємцями за законом виникає за наявності наступних підстав: відсутність заповіту; визнання заповіту повністю або в частині недійсним; неохоплення заповітом усієї сукупності спадщини; у випадку відмови від прийняття спадщини спадкоємцями за заповітом; усунення від прийняття спадщини у випадках встановлених законом. З огляду на це пропонуємо в усіх статтях Глави 86 ЦК України словосполучення «одержання права на спадкування спадкоємцями за законом» замінити на «здійснення права на спадкування спадкоємцями за законом». Внесення таких змін буде узгоджуватися із статтями 12, 13 та 1217 Цивільного кодексу України.

Провівши аналіз законодавства та доктринальних підходів можемо виділити наступні ознаки, які характеризують право на спадкування:

- виникає у день відкриття спадщини (день смерті фізичної особи або оголошення її померлою);
- є абсолютним суб'єктивним правом спадкоємців;
- виникає незалежно від волі спадкоємців;
- таким правом наділені лише спадкоємці, якими можуть бути будь-які учасники цивільних відносин;
- є елементом цивільної (спадкової) правоздатності;
- здійснення такого суб'єктивного права пов'язане з умовами визначеними законом;
- реалізація такого права здійснюється шляхом вчинення правочинів;
- строковий характер дії такого права.

Отже, виходячи з ознак права на спадкування, можемо запропонувати його визначення, а саме: право на спадкування – це суб'єктивне право спадкоємців (елемент цивільної правоздатності), яке виникає у день відкриття спадщини у зв'язку із смертю спадкодавця або оголошення його померлим та може здійснюватися в межах строку на прийняття спадщини на умовах визначених законодавством шляхом вчинення правочинів (юридичних дій), спрямованих на прийняття спадщини або відмову від її прийняття.

Здійснення суб'єктивних цивільних прав має вольовий характер та пов'язане із діями особи. На здійснення тих чи інших прав впливають різного роду чинники, серед яких і спосіб його здійснення. Здійснення суб'єктивного цивільного права, на думку Д. В. Горбась, являє собою дію або комплекс дій з використання можливостей, передбачених у суб'єктивному цивільному праві, які визначають, за допомогою яких засобів, у якому порядку і стосовно яких матеріальних чи нематеріальних об'єктів здійснюється це право [2, с. 9]. Отже це повною мірою стосується і здійснення спадкових прав спадкоємцями. Здійснення спадкових прав має бути чітко регламентоване ЦК України та відповідати загальним засадам цивільного законодавства та ст. 12 ЦК України.

За загальним правилом спадкування у більшості державах здійснюється за заповітом або за законом. Проте

окремі держави, наприклад, Латвія, Німеччина, Франція, Швейцарія тощо до підстав спадкування відносять ще й договір про спадкування.

Розглядаючи особливості здійснення суб'єктивних спадкових прав Ю. О. Заїка зазначає, що право спадкування включає право спадкодавця розпорядитися належним йому майном на випадок смерті шляхом визначення долі такого майна в заповіті і призначення спадкоємця та суб'єктивне право спадкоємця на отримання (чи відмову від отримання) спадщини [5, с. 250]. Проте вважаємо, що право спадкодавця розпорядитися належним йому майном на випадок смерті шляхом визначення юридичної долі такого майна в заповіті і призначення спадкоємця не включається у право на спадкування. По-перше, це пов'язано із тим, що право на спадкування виникає в момент відкриття спадщини, а тому право на розпорядження майном на випадок смерті не може виникати після смерті заповідача. По-друге, таке право є самостійним за своїм характером та базується на принципі свободи заповіту. По-третє, право заповідача на розпорядження належним йому майном на випадок смерті здійснюється за життя спадкодавця і пов'язане із реалізацією правомочностей власника, зокрема права на розпорядження майном в спосіб складення заповіту. З огляду на це таке право відноситься до речових прав. Як наслідок видається за доцільне розрізнити за змістом два види абсолютно різних прав: «право на спадкування» та «право заповідача на розпорядження майном на випадок своєї смерті».

Виникнення права на спадкування у спадкоємців у міжнародних приватних відносинах пов'язане із такими юридичними фактами як смерть фізичної особи або оголошення фізичної особи померлою. Внаслідок смерті фізичної особи чи оголошення її померлою відкривається спадщина. Саме з відкриттям спадщини пов'язані юридично значимі обставини, які потребуватимуть правової кваліфікації, зокрема визначення: складу спадщини, кола спадкоємців, строку на прийняття спадщини, прав та обов'язків спадкодавця, які не входять до складу спадщини, кола осіб, які можуть бути усунені від права на спадкування тощо. Проте у відносинах міжнародного спадкування місце смерті фізичної особи – спадкодавця не завжди співпадає із місцем відкриття спадщини. Тому на визначення застосовного права до відносин спадкування з іноземним елементом впливатиме саме місце відкриття спадщини.

Відкриття спадщини впливає на виникнення у спадкоємців права на спадкування та можливість його здійснення. Здійснення права на спадкування відбувається у спосіб вчинення правочинів спадкоємцями. Дії пов'язані із реалізацією права на спадкування можуть вчинятися на двох стадіях, зокрема на протязі строку визначеного законодавством держав на прийняття спадщини та після спливу такого строку. На першому етапі спадкоємці таке право можуть здійснити у спосіб активних або пасивних дій. Так до дій активного типу можемо віднести прийняття спадщини у спосіб подання заяви про прийняття спадщини або ж відмови від прийняття спадщини у спосіб подання заяви про відмову від прийняття спадщини. До дій пасивного типу можемо віднести неприйняття спадщини у спосіб утримання від будь яких дій або прийняття спадщини у спосіб фактичного вступу у володіння спадковим майном спадкоємцями, які постійно проживали зі спадкодавцем.

Другий етап пов'язаний із можливістю реалізації спадкоємцями права на спадкування після спливу строку на прийняття спадщини визначеного законодавством держав. На даному етапі право на спадкування може бути відновлене або у спосіб письмової згоди всіх спадкоємців, які прийняли спадщину, або в судовому порядку шляхом надання додаткового строку для прийняття спадщини і визнання в такий спосіб спадкоємця таким, який має право на прийняття спадщини.

Отже всі дії спадкоємців зосереджені навколо особливого об'єкта – спадщини. Спадщина є об'єктом цивільного обороту, який на момент відкриття спадщини розглядається як єдине ціле, як складна річ, яка включає сукупність прав та обов'язків спадкодавця. І лише після спливу строку на прийняття спадщини кожен спадкоємець отримує свою частину у спадщині, яка вже буде характеризуватися як конкретний об'єкт цивільних прав, що входить у спадщину і який має певний правовий режим. У зв'язку із цим, як зазначає А. М. Лаптева, у процесі переходу спадщини від спадкодавця до спадкоємців відбувається «юридична трансформація». З моменту відкриття спадщини і до моменту її прийняття, спадщина розглядається як єдине ціле – майновий комплекс. Після прийняття спадщини відбувається її «розщеплення» на окремі об'єкти. Коли спадкоємці стали повноцінними власниками майна «правовий режим майна спадкодавця модифікувався в правовий режим майна спадкоємця» [8, с. 110].

Проте до спадкоємців переходять лише ті права та обов'язки, які належали спадкодавцю на момент смерті і не припинилися у зв'язку із його смертю. Більшість держав законодавчо закріплюють види прав та обов'язків, які не входять до складу спадщини. За загальним правилом в законодавстві держав такі види прав та обов'язків, що не входять до складу спадщини співпадають, проте є держави, які виділяють окремі предмети, речі чи документи, які не входять до складу спадщини і не розподіляються між спадкоємцями, а залишаються спільною власністю сім'ї спадкодавця.

Так, відповідно до ст. 1219 ЦК України [11], не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема: 1) особисті немайнові права; 2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами; 3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 4) права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; 5) права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені статтею 608 цього Кодексу.

Відповідно до ст. 1033 ЦК Республіки Білорусь [4] не входять до складу спадщини права та обов'язки, нерозривно пов'язані з особою спадкодавця: 1) права членства (участі) в комерційних та інших організаціях, які є юридичними особами, якщо інше не встановлено законом або установчими документами; 2) право на відшкодування шкоди, заподіяної життю або здоров'ю; 3) права і обов'язки по аліментних зобов'язань; 4) права на пенсії, допомоги та інші виплати на підставі законодавства про працю та соціальне забезпечення; 5) особисті немайнові права, не пов'язані з майновими.

Відповідно до ст. 1330 ЦК Грузії [3] до складу спадщини не входять майнові права і обов'язки, які носять особистий характер і можуть належати лише спадкодавцю, а також передбачені законом чи договором права і обов'язки, які діють лише за життя кредитора чи боржника і припиняються з їх смертю. Також відповідно до ст. 1332 до спадщини не входять і між спадкоємцями не діляться фамільні книги (чи записи), сімейні хроніки, поминальні та інші культові предмети і могили. Ці предмети передаються у власність спадкоємцю за звичаєм, що укорінився. Ці предмети може прийняти і спадкоємець, який відмовився від спадщини. Документи, які торкаються особи спадкодавця, його сім'ї чи усієї спадщини, залишаються спільним майном.

Чимало європейських держав чітко не виділяють ті права та обов'язки, які не входять до складу спадщини. У такому випадку питання їх переходу буде вирішуватися виходячи із загальних та спеціальних приписів оборотоздатності окремого виду об'єкта цивільних прав. Також у цивільних кодексах та інших нормативних правових актах

держав можуть встановлюватися обмеження пов'язані із спадкуванням суб'єктами іноземного походження окремих видів нерухомого майна. Так, наприклад, в багатьох штатах США в законодавстві передбачено широкий перелік майна, до якого норми про спадкування не будуть застосовними, у зв'язку із чим воно не може виступати об'єктом спадкування і розподілятися управляючим. Для прикладу в багатьох штатах не може бути об'єктом заповідалного розпорядження житловий будинок, якщо він є єдиним місцем проживання для членів сім'ї спадкодавця. Заповіт може бути складений на цей будинок лише на користь членів сім'ї, якими можуть виступати один з подружжя і неповнолітні діти спадкодавця. Також є чимало обмежень пов'язаних із спадкуванням іноземцями нерухомого майна. А це вказує на те, що склад спадщини в США є значно вузьким ніж в Україні та інших державах континентально-правової системи.

Отже питання переходу прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців, а також види прав та обов'язків, які не будуть переходити до спадкоємців будуть визначатися правом держави місця відкриття спадщини, а саме правом держави останнього постійного місця проживання спадкодавця на момент смерті, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був. Щодо нерухомого майна або майна, права на які підлягають державній реєстрації, то спадкування прав на таке майно буде здійснюватися виходячи із права держави місця знаходження такого майна або місця його реєстрації.

Також в законодавстві держав (Німеччина, Франція, Італія, Ізраїль, Латвія та ін.) актуальним та невіршеним залишається питання пов'язане із моментом набуття прав на спадкове майно. На сьогодні лише в ЦК Грузії (ст. 1433) передбачено, що прийнята спадщина вважається власністю спадкоємця з дня відкриття спадщини.

Висновки. На підставі аналізу цивільного законодавства держав зацікавлено увагу на тому, що право на спадкування є одним із видів суб'єктивних прав учасників цивільних правовідносин та елементом цивільної право-

здатності, виникнення якого пов'язане з часом відкриття спадщини. Звертається увага на те, що як у спадкоємців за заповітом, так і у спадкоємців за законом право на спадкування виникає на підставі такого юридичного факту як смерть фізичної особи або оголошення її померлою та виникає в день відкриття спадщини.

Провівши аналіз законодавства та доктринальних підходів виокремлено ознаки, які характеризують право на спадкування та, як наслідок, запропоновано під правом на спадкування розуміти суб'єктивне право спадкоємців (елемент цивільної правоздатності), яке виникає у день відкриття спадщини у зв'язку із смертю спадкодавця або оголошення його померлим та може здійснюватися в межах строку на прийняття спадщини на умовах визначених законодавством шляхом вчинення правочинів (юридичних дій), спрямованих на прийняття спадщини або відмову від її прийняття.

В статті обґрунтовано, що право спадкодавця розпорядитися належним йому майном на випадок смерті шляхом визначення юридичної долі такого майна в заповіті і призначення спадкоємця не включається у право на спадкування та відноситься до речових прав. Тому видається за доцільне розрізнити за змістом два види абсолютного різних прав: «право на спадкування» та «право заповідача на розпорядження майном на випадок своєї смерті».

У статті звертається увага на колізійне регулювання виникнення та здійснення права на спадкування, зокрема питання переходу прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців, а також види прав та обов'язків, які не будуть переходити до спадкоємців будуть визначатися правом держави місця відкриття спадщини, а саме правом держави останнього постійного місця проживання спадкодавця на момент смерті, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був. Щодо нерухомого майна або майна, права на які підлягають державній реєстрації, то спадкування прав на таке майно буде здійснюватися виходячи із права держави місця знаходження такого майна або місця його реєстрації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валах В. В. Наследственные отношения в Украине, Российской Федерации, Франции, Германии и США (сравнительно-правовое исследование) : монографія Харьков : Бурун Книга, 2012. 320 с.
2. Горбась Д. В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 199 с.
3. Гражданский кодекс Грузии. Науч. ред. З. К. Бигвава. Перевод с грузинского И. Мериджанашвили, И. Чиковани. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 750 с.
4. Гражданский кодекс Республики Беларусь от 7 декабря 1998 года № 218-3. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1013880#pos=5439;-60
5. Заїка Ю. О. Особливості здійснення суб'єктивних спадкових прав // Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин : монографія / За заг. ред. В. В. Луця. Київ : НДІ ПрПіП НАПрН України, 2011. С. 250–268.
6. Козловська Л. В. Теоритичні засади здійснення і захисту спадкових прав : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 448 с.
7. Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві : монографія. Київ : Алерта, 2019. 498 с.
8. Лаптева А. М. Правовая природа права на наследство. *Современное право: научно-практический журнал*. 2013. № 6. С. 110.
9. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 264 с.
10. Терехова О. О. Здійснення, охорона та захист суб'єктивних спадкових прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. 18 с.
11. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003, №№ 40–44, ст. 356.
12. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубевої. Київ : Всеукр. асоц. видавців «Правова єдність», 2008. 740 с.